

הערות ל"בקולר אחד"

1946. משה ברזאני, איש לח"י, גידון למוות בעוון נשיאת רימון מתוך כוונה להתנקש במפקד הצבאי בארץ בשעת עוצר במאוס 1947, בצפונה של ירושלים³. כביטוי לאי-הכרתם בחוקיות השלטון הבריטי בארץ, סירבו פיינשטיין וברזאני להשתתף במשפט באורח פעיל. בהצהרה שהשמיע בבית המשפט אמר מאיר פיינשטיין, בין השאר:

...למד למדנו... כי יש חיים הגרועים ממוות ויש מוות הגדול מן החיים. ואם עדין לא הבינותרם את החזיון הזה של אומה, שאין לה מה להפסיד זולת כבלי שעבודה... אות הוא כי הוכיחם בסגוריהם, בכדי שתורדו מן הבמה, שממנה מורידה ההשגחה העליונה את כל אלה הקמים על העם הנצחי לכלותו⁴.

ואילו משה ברזאני הכריז:

העם העברי רואה בכם אויב זר במולדתו... בתליות לא תפחידונו, ולהשמידנו לא תצליחו. עמי וכל העמים המשועבדים לכם יילחמו באימפריה שלכם עד חרמה⁵.

במהלך שהותם המשותפת של פיינשטיין וברזאני בבית-הסוהר – בעוד בני המשפחה ראשי הוועד הלאומי, הרבנים הראשיים ואי-שי ציבור עושים למען חנינתם – נרקמה תכנית ההתאבדות. מנחם בגין כותב על כך בספרו "המרד":

בימי המלחמה על חייו של דב (גרונר) נולד הרעיון של "תמוות נפשי עם פלשתים", אם לא נצליח להציל את נפשו של האת הלוחם...

3. ר' גבריאל שטרסמן, "תמות נפשי עם פלשתים: מאיר פיינשטיין ומשה ברזאני", 'במעלות לוחמים' (בעריכת משה בן-שאול), הוצאת הדר, תל-אביב, תשכ"ו, עמ' 110–119.
4. "חירות", אייר תש"ז (מאי 1947), גליון ע"ב, עמ' 1.
5. "המעש", אייר תש"ז, גליון מ"ב, עמ' 1.

א פוליטיקה בתוך יצירת ספרות" – כתב סטנדאל – "היא כמו יריית אקדה בעיצומו של קונצרט; משהו רועש וגס, ויחד עם זאת דבר שאי-אפשר שלא לתת עליו את הדעת". אמירה שנוגה זו משל הסופר הצרפתי בן המאה התשע-עשרה נראית כתואמת להפ-ליא את התגובה הציבורית, ובמיוחד את הפולמוס הציבורי, שנתלוו להופעת הרומאן "בקולר אחד" לחיים הזו (תשכ"ג)¹. ברם, קודם שנבוא לדבר בענינו של ספר זה, שמא נחזור ונשחזר את הדברים מרא-שיתם:

בא' אייר תש"ז (21 באפריל 1947) התא-בדו מאיר פיינשטיין ומשה ברזאני בתאם שבבית-הסוהר המרכזי בירושלים – אשר שכן אז במגרש הרוסים. "הארץ" מיום 22 באפריל הביא בעמודו הראשון את פרטי ליל ההתאבדות:

בשעה 10 הודיע מנהל בית הסוהר, כי בקשת החנינה שלהם נדחתה, וכי הם עומדים להיות מוצאים להורג... בשעה 11.30 נשמעה התפוצצות בתא הנידונים למוות, וכשנכנסו לשם שומרי הכלא מצאו את השניים מתים... נראה הדבר כי השניים השיגו כמות קטנה של חומר נפץ חזק ביותר, הניחוהו על החזה ובדרך בלתי ידועה עדיין הציתו את חומר הנפץ בבת אחת².

מאיר פיינשטיין, איש אצ"ל, גידון למוות באשמת השתתפות בפעולת החבלה בתחנת הרכבת, בדרומה של ירושלים, באוקטובר

1. חיים הזו: "בקולר אחד", הוצאת עם-עובד, תל-אביב, תשכ"ג. נוסח מתוקן של הספר מובא במסגרת "כל כתבי חיים הזו", הוצאת עם-עובד, תל-אביב, תשכ"ה. המובאות במאמר הן מן המהדורה האחרונה.
2. "הארץ", 22 באפריל 1947, עמ' 1.

ברם, פעלם של מאיר פיינשטיין ומשה ברזאני היכה גלים של הערצה אף בין מתנגדי דרכם הפוליטית: כדוגמה מובהקת לכך ישמש נתן אלתרמן. המשורר, אשר בעקבות הפיצוץ במלון "המלך דויד" ביולי 1946 הכריז כי "יש בינינו ידי קצבים / ההופכות / את מלחמת העם לאיטליז" 10 – נקט בעקבות "ליל ההתאבדות" לשון אחרת לגמרי. ב"טור השביעי" מיום 25 באפריל 1947, הוא כותב:

אל נסב את עינינו. לשווא נתכחש
להודה של אותה שעת-ליל.
שווא נידום, כי דוברת לשון האש
בה שרפו את עצמם השנים...

אל נסב את עינינו. בתא-הדמים
שעת-קרבן בערה לא-דועכת.
ויכלה היא לשוֹת לשעות שעמים
עוד חיים עליהן כעל כד ועל לחם.

בשעות שכאלו מפסיד את הקרב
האויב
החורק שיניים.
לשעה שכזאת, הדולקה לא לשווא,
נועדו המתים השניים.¹¹

התנערותו של אלתרמן ממגבלות של הש-תייכות ארגונית, פוליטית ורעיונית והת-מודדותו הפיוטית עם "הדבר כשהוא לעצמו", מבשרת – ולו רק מבחינת משמעותה הצי-בורית – את מעשהו של הזו, אף הוא איש תנועת העבודה ו"הישוב המאורגן", אשר חמש-עשרה שנים מאוחר יותר עשה את פרשת פיינשטיין וברזאני נושא לכתובת רומאן. "ואיך יכולת לתאר בלבביות כזו את שני הצעירים ש'בקולר אחד' – נשאל הזו על-ידי מאן דהוא בעת ביקורו בקליבלנד בשנת 1964 – בעיקר אחרי שהישוב ברובו התייחס אליהם כפורשים? ולמה שתקת אז? האין זה שנוכחת בצדקתם במשך השנים?" והזו השיב: "אינני אומר שזה נכון. נביח שזה נכון. אבל תאר לעצמך, שאתה צריך לחיות עם מצפונך יום וליילה ואינך יכול לישון בלילה מפני המצפון המכביד עליך, אז מגיעים לנקודה שאינך יכול עוד לחיות

10. נתן אלתרמן: "אחרי 'מלון המלך'", 'הטור השביעי', ג, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תל-אביב, תשל"ג, עמ' 325.
11. שם, עמ' 334.

אולם דב גרוגר, יחיאל דרזנר, אליעזר קשני ומרדכי אלקשי הועברו לעכו לפני שהושלמו ההכנות האחרונות לריסוק עמוד הגרדום של ה"סרנים" – התליינים. בתא המוות הירוש-למי נותרו השנים: איש אצ"ל הגידם, פיינשטיין, ואיש לח"י, בן המקובלים, ברזני. התליין חיכה להם בחצר בית הסוהר, אך גם הם חיכו... שני הלוחמים האלה גמרו אומר, כפי שכתבו ברגעיהם האחרונים, לנקום "את נקמת דם ארבעת אחינו השפוך". לא לחייהם עוד חרדו, אלא לביצוע משימת מותם.⁶

אלא שאף הפעם לא הוצא הרעיון מן הכוח אל הפועל. שעות אחדות קודם ההוצאה להורג הודיע רב בית הסוהר, הרב גולדמן, לנידונים למוות על החלטתו החד-משמעית להיות על ידם בשעת התלייה. סירובו העיקש לשנות את דעתו חייב את פיינשטיין וברזאני לחזור בהם מן התכנית המקורית: תחת זאת החליטו לפוצץ עצמם בחומר הנפץ שהוגנב לתאם על ידי חבריהם למחתרת. כותב בגין: "...ויקומו באשמורת השלישית של הלילה, ויחבקו איש את רעהו חיבוק-ריעות אחרון, וילחצו את רמון היד בין לבותיהם..."⁷

מעשה ההתאבדות של פיינשטיין וברזאני בתא הנידונים למוות עשה רושם עז על הישוב בארץ. עתונות המחתרת, מצידה, הציגה את המעשה כחלק בלתי-נפרד מן המיתוס הקיים – והמתהווה – של גבורת ישראל ההיסטורית. "המעש" – בטאון לח"י, ארגונו של ברזאני – כתב:

כך מתו משה ברזאני ומאיר פיינשטיין, כאשר מת ראשון מלכי ישראל, כאשר מתו לוחמי-יודפת ולוחמי-מסדה. כאשר מתו כל גיבורי ישראל, אשר הורישו לדורות את הכמיהה לחיים, למולדת, לחירות.⁸

ואילו ב"חירות", בטאון אצ"ל, ארגונו של פיינשטיין, נכתבו הדברים האלה:

מאיר ומשה ריסקו גופותיהם. אך מי ירסק את אגדת מאיר הגידם, את אגדת משה בן-המקובלים, את אגדת המוות ההוא, שלא היה כמוהו בדברי ימי מלחמות השיחרור? אגדה זו בלתי מנוצחת היא.⁹

6. מנחם בגין: "המרד", הוצאת אחיאסף, ירושלים, 1950, עמ' 495–496.

7. "המרד", עמ' 497.

8. "המעש", אייר תש"ז, גליון מ"ב, עמ' 1.

9. "חירות", אייר תש"ז (מאי 1947), גליון ע"ב, עמ' 1.

עם עצמך ואתה חייב לעשות משהו, והחלטתי לעשות" ¹².

ב

הופעת הספר "בקולר אחד" היתה לסנסאציה. למעשה החל הוויכוח הציבורי בעקבות פרסומם של כמה עשרות עמודים מתוך הספר במסגרת "מאסף" ג' שיצא מטעמה של אגודת הסופרים בשנת תשכ"ג ¹³. הוא התגבר במלוא עצמתו לאחר שהרומאן ראה אור בשלמותו בהוצאת "עם עובד" באביב אותה שנה.

הוויכוח שהתפתח מסביב לספר, אף אם היתה לו נגיעה גם לשאלות אסתטיות ¹⁴, נמצא חורג מעבר לתחומן. והטעם מובן: "בקולר אחד" היה נסיונה הרציני הראשון של הספרות העברית בת-זמננו להתמודד עם נושא המעוגן בעולמם של ארגוני המחותרת, ה"פורשים". לבד מן המבקר משה גיורא, אשר ברשימתו שפירסם ב"קשת" הגדיר את הספר כ"מסכת רמייה" שנועדה לשחרר את הזו ואת אנשי "הישוב המאורגן" ממוקעקע מצפונות ¹⁵ – קיבלו חוגי הימין את הרומאן בסבר פנים יפות: ברצנזיה שנת-פרסמה בעתון "חירות" דובר על "שבירת חומת ההתכחשות המסורתית" ¹⁶. בעתון "הבוקר" רומזו ישראל אלדד, מפקד לח"י לשעבר, על ראשיתה של "הפשרה" בספרות העברית, דוגמת ההפשרה שנתחוללה בספרות הסובייטית ¹⁷. וב"האומה", בטאגונו של

12. מתוך עדותו של חיים אורלן. ראה "הצופה": "עיתורי סופרים וספרים", 7 במארס 1975, עמ' 5.

13. ראה: "מאסף", ג, הוצאת אגודת הסופרים, תל-אביב, תשכ"ג, עמ' 9–45.

14. ראה מאמרו של דן מירון, "על 'בקולר אחד' לח. הזו", 'הארץ', 17 במאי 1963. וכן אורי ברנשטיין, "הרבה דברים וחילופיהם", 'יוכ"ני', חוב' יג, אדר ב' תשכ"ג (מארס 1963), עמ' 99–101. מירון וברנשטיין עומדים על החולשות האמנותיות של הספר, ורואים בו ביטוי להתרופפות כושר יצירתו של הזו.

15. משה גיורא: "בקולר אחד", 'קשת', שנה ששית, חוב' ג, אביב 1964, עמ' 188.

16. דן מרגלית: "'בקולר אחד' לחיים הזו", 'חירות', 'ספרות ואמנות', 8 באפריל 1963, עמ' 6.

17. ישראל אלדד: "הזו על עולי-גרדום ובלתי פוליטיקה", 'הבוקר', 28 בדצמבר 1962, עמ' 3.

"מיסדר ז'בוטינסקי", כותב חנוך קלעי:

נתגלגלה זכות גדולה לחיים הזו בכתיבת הספר "בקולר אחד". עצם הדבר שהספר מוקדש כולו לשני לוחמים מאצ"ל ולח"י ושמחברו רואה את הישוב ומה שמתחולל בו מתוך אספקלריה של הלוחמים הללו בלא לזיפה, עצם הדבר הזה עושה לקירוב-לבבות ולאהבת ישראל הרבה מאוד. על אחת כמה וכמה כספר זה יוצא על ידי הוצאת "עם עובד", ומופץ על ידי העתון "דבר", דווקא באותו מחנה שהוא נוקשה ושמרני מאוד בגישתו לגבי הפורשים... ¹⁸.

הספר קנה לו מהלכים גם בקרב תנועת העבודה. לוי אשכול, ראש הממשלה דאז, כתב באיגרת להזו, שאפילו "קרובה מדי התקופה מכדי שצעיף הזמן יירד על חילוקי הדעות... הרי המומנט של הקרבה עצמית ומסירות נפש אין-קץ הוא שיישאר למורשת נצח בהיסטוריה שלנו, ובכך ודאי תיאורך יתרום לגיבוש הכרתו של דור המחפש את ערכיו ואת דמותו הרוחנית" ¹⁹. עם זאת גיכרת נטייה ברורה בין הקוראים מחוגים אלה לערער את הפרשנות המוצעת על ידי יוצאי המחותרת, אשר ביקשו – בעיקרו של דבר – לדרוש את הספר כתעודה פוליטית הבאה להעניק "ריהאביליטאציה" ל"פורשים". בנידון זה קבע יאני אבידוב מפורשות בדברים שהשמיע בעל-פה: "בספר אין ריהאביליטאציה לגבי הפורשים. חלקנו על דרכיהם אז, ואנו חולקים עליהם גם היום. אך שני הגיבורים שבספר סמל הם לגבורה היהודית בגילוייה ולדרויה" ²⁰. ואילו מנחם דורמן חיוק נימה זו בדברים שבכתב:

העובדה, כי מנחם זה ואלהיו זה הם חברי לח"י ואצ"ל, אינה אומרת ולא כלום על צדקת מאבקהם של ארגונים אלו מבית. כדי להתנגד ל"פרישה" ולמטרחה הפנימית, כדי לשלול בתכלית את רצונה להנהיג את העם,

18. חנוך קלעי: "בסוד מעלת גיבורים", 'האור' מה', שנה ב, חוב' 1 (5), תמוז תשכ"ג (יוני 1963), עמ' 142.

19. מכתבו של אשכול נדפס ב"דבר", 26 באפריל 1963, עמ' 3.

20. דברים אלה נאמרו במהלך שיחת ידידים על "בקולר אחד" שנערכה בביתו של הזו סמוך להופעת הספר. דין וחשבון על השיחה מביא א.ת. אלחנני ברשימתו "כתבתי על קידוש-השם", 'דבר', שם.

לא היה צורך להכחיש, כי בחורים כמו אליהו ומנחם עושים בשליחותה²¹.

הסתייגות זו מן המגמה להעניק לספר פירוש פוליטי צר מובילה, באופן דיאלקטי, לגיבושן של כמה וכמה הנחות ביקורתיות המטעמות את הצדדים הא-פוליטיים ביצירה. רה. ברצנויה שנתפרסמה בעתון "דבר" בסמוך להופעת הספר טוען אדיר כהן, ש"כל נסיון להיתלות בתחום האידיאי או בסבך הבעיות האקטואליות המתוארות בספר הוא נסיון שווא ומחטיא את העיקר"²². לדיו "העיקר" בספר אינו אלא בתיאור הפסיכר-לוגי של שתי הדמויות בעמידתן מול המוות. ברשימת ביקורת בשבועון "הפועל הצעיר" דוחה י. זמורה גם הוא את האפשרות לקרוא את הרומאן כ"סיפור היסטורי" או כ"סיפור אקטואלי-כרוניקאלי", בהעמידו את ההארה של היהודי בן עדות המזרח לעומת היהודי בן עדות המערב – המעוגנים בעולמות אחרים, אך נתונים "בקולר אחד" – בתורת מרכז הכובד של היצירה²³. הנחה זו מורחבת ומפותחת בהרצאת דב סדן "זימוני שבטים" שנדפסה ב"מבפנים", כשעל נדבכה הוא מעיד את ענין קידוש השם כ"מפתח לספר, שבו קיומה של השבועה (שנשבע הזו ביל-דוה) לאביו על קידוש השם) בא מתוך פילוג בין שתי נפשות, מנחם, צאצא עולי אשכנז, המקיים מתוך לבטים מה שאלהו, צאצא עולי בבל, מקים מתוך פשטות"²⁴. ועוד מטעים סדן, תוך רמיזה לפולמוס הפוליטי סביב הספר: "...ואפילו שלוחים הם, הרי שולחיהם, אלו קברניטיהם, שמחוצה לצינון-קם, אינם גראים ואינם נשמעים אלא כאגור-גימוס... שכן, באמת כשולחי עצמם וכשולחי עצמם הם..."²⁵.

ג
הקיטוב שנתהווה, איפוא, בפירושה של היצירה – גלוי לעין: מחד, נדרש הרומאן כמסמך דוקומנטארי, ולא כיצירה בדיונית – שאף אם בסיסה הוא דוקומנטארי, הרי שחוקי הקיום, הפעולה וההתנהגות שלהם הם אחרים לגמרי. סופו של דרוש זה שהוא מצמצם את משמעותו, ובכלל זה את תקפו של הבדיון, ומעמידו – אם לאמר בלשון מפורשת – כמעין כתב-הגנה המבקש לתת הכשר לפעולתם של אצ"ל ולח"י. מאידך, מבקש האגף האחר בביקורת למעט את משקלו של היסוד הדוקומנטארי ולפרש את הבדיון אם פירוש פסיכולוגי (אדיר כהן) אם פירוש סוציולוגי (זמורה) אם פירוש פולקלורי-מיתי (סדן). ואף אם פירושים אלה תורמים להארת צדדים חשובים ביצירה – כמו ענין קידוש השם, שחשיבותו בספר אינה מוטלת בספק – בכל זאת נדמה כי גם דרך הסתכלות זו אינה מעמידה אותנו, בסיכומו של דבר, על העיקר. כי "בקולר אחד" הוא, בראש ובראשונה, רומאן פוליטי, ויש לקרוא אותו, לפרש אותו ולהבין אותו בתור שכזה. ואני מסתייג ואני מר: לא רומאן פוליטי במובן הצר, המפ-לגתי, כפי שניסו אחדים להבינו – אך גם לא רומאן שבו הפוליטי הוא טפל לעיקר. "רומאן פוליטי", אם כן – באיזה מובן? בהודמנות אחת, לאחר שהשמיע הרצאה פומבית על "ספרות ופוליטיקה", נשאל המבקר האמריקני אירווינג האווה על-ידי אחד השומעים אם הרומאן של דיקנס "סיפור שתי ערים" יכול להידרש כרומאן פוליטי. האווה מעיד כי לרגע היה נבוך, שכן מעולם לא עלה על דעתו כי זו בעיה אמיתית. לבסוף השיב כי אפשר לחשוב בכיוון זה אם יש למישהו ענין בדבר, אף שעלולה לצמוח מכך תועלת קטנה ביותר. לאחר שלחצו עליו עוד יותר, טען האווה לבסוף כי לדיו "רומאן פוליטי" הוא כל רומאן שיש בכונתו של מישהו לדון בו כרומאן פוליטי, אף אם יש להניח שאיש לא ירצה לדון במרבית הרר-מאנים בדרך זו. פשוט אין כל סיבה לכך. אנקדוטה זו, המובאת בפתח ספרו של האווה²⁶ *politics and the novel* – משמשת כנקודת מוצא לטענה כי המונח "רומאן פוליטי", כמו "רומאן פסיכולוגי"

21. מנחם דורמן: "לפני ולפנים", 'מבפנים', כרך כה, חוב' 2–3, סיוון תשכ"ג (יוני 1963), עמ' 242.

22. אדיר כהן, "בקולר אחד" לת. הזו", 'דבר', 'מוסף לספרות ולאמנות', 19 באפריל 1963, עמ' 5.

23. ישראל זמורה: "בקולר אחד", 'הפועל הצעיר', כרך לד, גליון 25, א' בניסן תשכ"ג (26 במארס 1963), עמ' 19.

24. דב סדן: "זימוני שבטים", 'מבפנים', כרך לו, חוב' 1–2, חורף תשל"ד, עמ' 142.

25. סדן, שם, עמ' 141.

26. Irving Howe: *politics and the novel*, horizon press & meridian books, New York, 1957.

למשל, בא להציע פרספקטיבה מסוימת לעיון ברומאן, ואין הוא מניח קיומן של קאטיגור-ריות-סיווג פשוטות – המעמידות "זיאנר" במובן הספרותי הטהור של המושג. ומכאן להגדרה: "במונח) רומאן פוליטי כוונתי... לרומאן שבו אנו רואים כדומינאנטיים את הרעיונות הפוליטיים ואת הסביבה הפוליטית: זהו רומאן אשר קיומה של הנחה זו לגבי אינו עשוי לגרום לאיזשהו עיוות קיצוני (בהבנת היצירה). יתירה מזו: קיימת אף האפשרות (שהנחה זו) תועיל בניתוח היצירה"²⁷.

על יסוד הגדרה זו מפתח האווה את רעיונותיו על אודות הרומאן הפוליטי, תוך יישורם הביקורתי, בין השאר, ביצירותיהם של דוסטויבסקי, סטנדאל וקונראד – מבין סופרי המאה התשע-עשרה; ואנדריי מא-לרו, ארתור קסטלר וג'ורג' אורוול מבין סופרי המאה העשרים. האווה מדגיש בניתוחו שהרומאן, מעצם טיבו, מבקש לתפוס את איכותה של החוויה הקונקרטית. האידיאלוגיה היא, בכל מקרה, מופשטת – ומכאן קשיי השתלבותה במארג הרומאן. "הקונפ-ליקט הוא בלתי נמנע – קובע האווה – אולם דווקא מקונפליקט זה צובר הרומאן הפוליטי את הענין המיוחד שבו, והוא עוטה הילה של דרמה עוצרת-נשימה"²⁸. לאור הדברים האלה מסתבר, לבסוף, גם תפקידו של הרומאניסט הפוליטי: "תפקידו הוא להראות תמיד את הזיקה בין התיאוריה לבין החוויה, בין אידיאלוגיה נתונה לבין סבך התחושות והיחסים אשר אותם הוא מבקש להציג"²⁹.

ד

בהינת הרומאן "בקולר אחד" מנקודת-ראות זו מוצאת לה את ראשית אחיזה באקספור-זיציה של היצירה. בנוסח לאקוני מעלה המספר את פרשת המשפט וגזר הדין, כשעל רקעה מופיעים מנחם הלפרין ואליהו מזרחי כדמויות המשתייכות לארגונים פוליטיים והפעולות, במסגרתם, למימושה של מטרה פוליטית ברורה: שיחוררה של הארץ משלטון בריטניה במטרה לכוון מדינה יהודית עצמ-אית במולדת ההיסטורית. יתרו של הרומאן מתרקם – כניסוחו של סזן – "ברווה"

27. שם, עמ' 17.

28. שם, עמ' 20.

29. האווה, עמ' 22.

הזמנים שבין גזר דינם ומיתתם בידי עצמם"³⁰, ומסגרת זו היא שמוזמנת לו, למחבר, את האפשרות לערוך עימות נוקב, אינטנסיבי, דראמטי בין ה"אני" לבין האני-דיאל הפוליטי אשר בשלו ולמענו הוא עתיד למסור את נפשו: עימות שעיקרו מתחולל בנפשו של מנחם, הוא ה"הומו סאפיאנס", בעוד שאלהו מוצג כמי שמצוי מעבר ל"פרו" ול"קונטרה" של מחלוקת זו. המפתח להבנת עולמן של שתי הנפשות המרכזיות הפועלות ברומאן מוצע על ידי המספר באחד מקטעי הפרשנות הבודדים המצויים ביצירה. וזו לשונו: "אותם דברים רחוקים שאירעו אלפים שנה קודם-לכן נמ-צאו קרובים להם, קרובים יותר מדברים שאירעו בימי אבותיהם, דור אחד לפניהם"³¹. אף כי הדגש המובלע בהערה זו מצביע על הזיקה המפורשת שבין מנחם ואלהו לבין גיבורי מלחמת השיחורור של סוף ימי בית שני – זיקה המסתברת מכוח האנאלוגיה בין הימים ההם לזמן הזה – דומה שבעיקרו של דבר מבקש המספר להעמיד את דמויותיו כמעוגנות היטב בהיסטוריה של הקיבוץ הלאומי: טענה הממומשת באורח חזר ונש-נה במהלך הדיאלוגים בין מנחם ואלהו, המחזיקים את רובו של הרומאן.

בשיחותיהם נעים מנחם ואלהו בין אזכור מפורש של אירועים היסטוריים – כמו מלחמת היהודים והרומאים – לבין ניסוח "אמיתות" כוללות על אודות ההיסטוריה היהודית, המטעימות את הקשר בין עבר להווה: "– כלום לא נשתנה, – קיפל מנחם את כל העולם במאמר אחד. – בעצם כלום לא נשתנה בעולם. כמו אז כן עכשיו, גויים ויהודים"³². פרספקטיבה זו – הנשענת, בעיקרה, על הנסיון ההיסטורי המוקדם – מקבלת משנה תוקף לנוכח הנסיון ההיסטורי המאוחר: שואת יהודי אירופה – אשר מאיר פיינשטיין ידע אותה כחייל בברי-גאדה³³, ומשה ברזאני אף שח בה עם

30. סזן, שם, עמ' 141.

31. "בקולר אחד", עמ' 9.

32. "בקולר אחד", עמ' 46.

33. ראה רשימתה של גאולה כהן: "התפוז שבער והצית לבבות", מעריב, 18 באפריל 1972, עמ' 25. בשיחה האחרונה עם הרב גולדמן העיר פיינשטיין: "במה נפלים אנו, מששת מיליוני היהודים שנרצחו?" ('המש-קיף', 23 באפריל 1947, עמ' 2).

הבלתי-נמנע לעתים של מהפכן ביחס לגורל המהפכה שהוא שותף לה, ואשר למענה הוא יעמיד למסור את נפשו, דומה כי ניסוחם בספר מזמן את אחד הגילויים המובהקים – אם לא החמורים – של "הערכת עצמנו" בכתבי הזו:

— יבואו יהודים – נתן אליהו טעם כעיקר
— ויבנו את ארצם...

— ואף על פי כן... – פיקפק מנחם בדבר.
— מי יודע?.. הם יבואו, יישבו כמה שנים,
פתאום יעמדו ויעזבו את הארץ.

— יהודים יעזבו את הארץ? – התמיה
אליהו.

— למה לא? הכל אפשר אצלנו... מה לו
ארץ ישראל בשעה שיש שכר טוב באמריקה!
והבנים יהיו כולם גאונים, אנשי מדע מפור-
סמים, וימלאו את כל ערי אמריקה ואירופה.
השאר מהם יבואו להציל את העם הערבי
המיסכן מידם של ישראל, שהרי איוו זכות
יש לו לעם ישראל על ארץ-ישראל?³⁷

הרהורי ספק ספוראדיים כגון אלה בדבר
עצם תכליתו וסיכוייו של המאבק הפוליטי
הם בגדר סטייה מן הנורמה של דבקות באי-
דיאלוגיה – כפי שזו מתממשת בעיקר
בדמותו של אליהו, אך במידה לא מבוטלת
גם בדמותו של מנחם – וביטויים הנוקב
אין בו כדי לערער על היות הנורמה הזאת
מרכז-הכובד של הרומאן. עם זאת, מעמיד
המחבר את האידיאל הפוליטי במבחן נוסף,
חמור ממנו, המתקיים לאורך היצירה כולה
– וקיומו הוא הוא שמחולל אותה "דראמה
עוצרת-נשימה" שעליה מדבר אירווינג
האוה.

ה
מבחינת עלילת הרומאן מהווה הדילמה המת-
עוררת סביב בקשת החנינה את הציר עליו
מתרקם העימות המרכזי – בין התביעות
הנגזרות מכוחו של האידיאל הפוליטי מזה,
לבין המאוויים, והרצונות של ה"אני" הפרטי
מזה. בקשת חנינה – לגבי מנחם הלפרין
ואליהו מזרחי – פירושה הודאה בחוקיותו
של השלטון הזר אשר בו נאבקו עד למשפטם
ואשר בו כפרו בעת משפטם. מצד אחר
מזמנת בקשת החנינה – לגבי הנידונים
למוות – את הסיכוי האחרון, ולו גם הקלוש
ביותר, של "ובהרת בחיים".
פרובלמטיקה זו נחשפת, שוב, במלוא

37. "בקולר אחד", עמ' 99.

אביו, קודם מיתתו³⁴ – ממלאת תפקיד
מרכזי בתודעתם של מנחם ואליהו, ומכוחה
מוחרפת הראייה הקאטאטרופאלית של הגו-
רל היהודי על כל המשתמע ממנה: "–
מכאן – כפף אליהו עצמו, קשר שתי ידיו
על ברכיו ואמר כנגד הקרקע, – רק מסקנה
אחת: ארץ ישראל. מפני זה האנגלים מוכ-
רחים ללכת. והם ילכו! מיד! שלא יהיה
מאוחר..."³⁵

אמירות אלה מעמידות את ההיסטוריה
כאמת-המידה העיקרית, אם לא הבלבדית,
לראייתו, הבנתו ושפיטתו של ההווה. שכן
לגבי הגיבורים של "בקולר אחד" המטרה
הפוליטית, בדומה למאבק הפוליטי הנגזר
ממנה, הם פועל יוצא של הזיכרון ההיסטורי
– המוצג ברומאן כאינהרנטי למארגם
הנפשי והאינטלקטואלי. לאור הדברים האלה
אין תימה בעובדה כי הפעולה הפוליטית
של מנחם ואליהו נתפסת על-ידם – ובעיקר
על-ידי מנחם – כפעילות המתחוללת מתוך
זיקה ערה להווייה היהודית ההיסטורית, ואשר
מגיעה, צידוקה ותכליתה עשויים להתפרש
אך ורק על רקעה. אומר מנחם:

— שטויות! יהיה מה שיהיה. לא חשוב מה
שהם יעשו. (הם – אלה הבריטים, העתידים
להוציא אותם להורג). אבל זה ייכנס להיס-
טוריה, זה יעשה היסטוריה.
החוזר עיניו על פני הצינוק והרהר בלבו:
— וכבר עכשיו אין פה כלום אלא היס-
טוריה.³⁶

ברם, ההישענות על ההיסטוריה והרצון
ל"לעשות" היסטוריה – המשמשים כמצע
רוחני ונפשי לאידיאלוגיה – מעוררים,
באופן דיאלקטי, יותר משמינית של ספק אם
אמנם ההגיון ההיסטורי – התובע את המע-
שה הפוליטי – הוא שיכריע. הבעות ספקניות
בדבר כנות רצונו של העם היהודי להיגאל,
המוכרות לנו מחלקות אחרות של יצירת
הזו, מולידות אצל מנחם גילויי חרדה ביחס
לדמותה העתידה של מדינת היהודים –
קטנה, פיליסטרית וללא חזון. ואף אם יש
בגילויים אלה משום ביטוי אונטטי לפקפוקו

34. לפי עדותו של האב, אברהם ברזאני, אמר
משה ברזאני בשיחתם האחרונה: "מה יש
לך להצטער? הרי אני כטיפה בים של
ששה מיליונים. אני קרבן לעמי ולמולדתו."
(המשקיף, 29 באפריל 1947).

35. "בקולר אחד", עמ' 139.

36. "בקולר אחד", עמ' 84.

חריפותה בדמותו של מנחם הלפרין: דווקא העמידה מול מה שברנר מכנה בשם "נצח קר" – המומחשת ברומאן זה בכל אימתה – היא היא שמעוררת בו ומחזקת בו ומגביר- רה בו את התאוה לחיים. באמצעות קטעי הרהורים רחבי-יריעה ממחזו המספר את התאששותה של תודעת המוות בהכרתו של מנחם – כשלעומתה מבליח ושב ומבליח יצר הקיום, כגון:

משך השמיכה עליו ונתעטף בה ראשו ופניו. הרהורים רבים עלו כתמידים על לבו, הרהורי יעל שקראה לו, משכה אותו אחריה לחוץ, לעולם מפולש כולו לחוץ, ללילה וכוכביו, הרהורי אהבה בתענוגים, הרהורי חיים³⁸.
ובמקום אחר:

— וזה — מימשש בידו את גופו, זה, זה רוצה לחיות. מכף רגל ועד ראש, ירא וחרד, מתחנן... לבקש חנינה³⁹.

שיאה הדראמאטי של הדילמה המתוארת מובא בסצינת הפגישה בין מנחם הלפרין לבין בני משפחתו, חברתו יעל ועורך-הדין שלהם⁴⁰. בקונטראפונקט חריף לסצינה המציגה את אליהו מזרחי כמי שאינו עומד בפיתוי החנינה⁴¹ — מתגלה מנחם הלפרין כמי שנקלע לכף הקלע, ותחילתו שהוא מסרב, ואמצעיתו שהוא מתפתה, וסופו שהוא קורע את כתב החנינה. הסירוב לחתום מורשת על עקרונות פוליטיים, שלאורם נמנע מנחם עוד קודם לכן מלהכיר במשפט; ההיענות לחתום מתרחשת, באורח סימבולי, בסמוך לחיבוקה של יעל — המעמת אותו עם ממשותם של החיים, והמטעים לו את המאויים והרצונות של ה"אני" הפרטי שלו; קריעת הכתב החתום מעמידה שוב — והפעם באופן סרפי ונחרץ — את ההכרה הפוליטית מעל ל"אני".

בנקודה זו צורך הוא להדגיש, כי בפרשת החנינה סטה חיים הוזהר סטייה מרחיקת-לכת מן הכרוניקה ההיסטורית המשמשת כבסיס לספרו: בניגוד למסופר במרבית ספרי ההיסטוריה של אצל"ל ולחיי — ובכלל זה בספרו של מנחם בגין "המרד" — נכנעו מאיר פיינשטיין ומשה ברזאני ללחצי משפחותיהם ועורכי-הדין שלהם וחתמו (אף כי רק אחרי

שידולים רבים) על בקשת החנינה: עדויות שבעל-פה ומיסמכים שבכתב — יוכיחו⁴². הכרעת הזו לנתק את ה"בדיון" מן ה"מציאות", ולהעמיד את גיבוריו כמי שלא ביקשו חנינה, היא בעלת חשיבות מן המעלה הראשונה מבחינת עיצוב המשמעות הכוללת של היצירה. בהצגת הדילמה המרכזית בין ההכרה הפוליטית לבין ה"אני" — מבקש המחבר להעמיד את הפרימאט הפוליטי — שפירושו: שיחרורה של ארץ ישראל משלטון זר וכינונה של מדינת היהודים — כהנחת היסוד של העולם המעוצב. מגמה זו — שראשית פתוחה בפרשת המשפט, הנמסרת באקספוזיציה, ועיצומה בפרשת החנינה, הנפרשת על פני רובו של הרומאן — מגיעה לשיאה בסיום: מעשה ההתאבדות, המזומן לו למחבר מכוח הכרוניקה, הוא האקורד האחרון, הדראמאטי המשלים את התיזה המובלעת ברומאן: "— הלילה הם יפרצו דרך למלכות ישראל —" — קובע אליהו בעת שהוא מתבונן ברימונים העתידים לשמש אותם במעשה ההתאבדות⁴³.

לית מאן דפליג שתמונת הסיום של הרומאן — וכן המוטיב המוביל אליה — טעור-נים רוזנאנס של רעיון "קידוש השם", כפי שמשתמע מדברי הרב בתמונת הפרידה מן הנידונים⁴⁴; כפי שמסתבר מהערות שהשמיעע הזו עצמו במקומות אחדים⁴⁵, וכפי שמלמד מאמרו הנזכר של דב סדן⁴⁶. עם זאת יש לחזור ולהדגיש, כי המטרה שלמטרה ענה חיים ולמענה מתים אליהו מזרחי ומנחם הלפרין איננה מטרה שמימית — אלא מטרה ארצית, חילונית, פוליטית. וכבר העיר יוס-

42. העתק בקשת החנינה של משה ברזאני המופיע ב"גית לנציב העליון נכללת בחומר התיעודי של פרשת פיינשטיין-ברזאני השמור בארכיון ז'בוטינסקי (סימול כ 3/5/16). על בקשת החנינה של מאיר פיינשטיין מעידה חברתו דאז, רחל רכטמן (יעל בסיפור) בראיון בשבועון 'לאשה' מיום 12 בדצמבר 1967, עמ' 7; 54. וכן ראה מאמרו של גבריאל שטרסמן "במעלות לוחמים", עמ' 118.

43. "בקולר אחד", עמ' 203.

44. שם, עמ' 205.

45. ראה, למשל: "בעקבות 'בקולר אחד'", 'דיעות אחרונות', 'תרבות, ספרות, אמנות',

19 במארכ 1976, עמ' 1.

46. סדן, שם, עמ' 140—142.

38. "בקולר אחד", עמ' 45.

39. שם, עמ' 93.

40. שם, עמ' 184—189.

41. שם, עמ' 178—181.

פוס פלווייס, שאף גבורי מסדה – שלשמם ולזכרם נזקקים מנחם ואליהו – מסרו את נפשם על קידוש השם לאחר שהחליטו (כלשון נאומו של אלעזר בן-יאיר) "שלא להיות עבדים לרומיים ולא למי שיהיה זולת האלוהים, שהוא לבדו האדון האמיתי ושופט-הצדק של בני האדם"⁴⁷.

ו

השמעת המסר הגלום ברומאן "בקולר אחד" נראית, בדיעבד, כמאורע חריג על רקע הגוף התרבותי של שנות הששים. כפי שהב-חין גרשון שקד בספרו "גל חדש בסיפורת העברית", עומד המעבר מספרות "דור בארץ", שהובילה עוד בשנות החמשים, לפ-רוזה של שנות הששים – היא ספרות "הגל החדש" – בסימן התעצמות נוכחותו של ה"אני", החרפת התהיות האקזיסטנציאליות והתגברות הנימה האירונית של המספר⁴⁸. מהלך זה של הסיפורת אינו משוחרר ממשמ-עויות בעלות גוון פוליטי: בנובילה "מול היערות" מאת אברהם ב. יהושע (שנדפסה

ב-1963)⁴⁹, מתפקד הגיבור כשותף סמוי לשומר היער הערבי באקט הסימבולי של שריפת יערות הקרן הקיימת; ואילו חוסר מנוחתה של חנה גונן, גיבורת הרומאן "מיכאל שלי" מאת עמוס עוז (נכתב ב-1967)⁵⁰, מעוגן בין השאר בזכרון הילדות של התאומים הערביים, המשקף אף הוא תחושה של חרדה עמוקה הקשורה בעצם הקיום היהודי בארץ.

מבחינה זו צדק חיים גורי בעת שטען, עם קריאת ספרו של הזו ב-1963, כי הספר הוא "אגטייתזה מוחלטת למהלך הדור". ועוד הוסיף: "הדור לא יקבלנו. זהו ספר לדורות הבאים"⁵¹. ברם, לנוכח התמורות המפליגות המתחוללות בפרק זמן קצר בהיסטוריה המתהווה שלנו; ולנוכח התחדשות התהיה על ערכי יסוד ושאלות יסוד בשוליהן של שתי המלחמות שידענו בתקופה שבין הופעת הספר ועד עתה – דומה כי הרומאן "בקולר אחד" ראוי, ואולי אף תובע, עיון מחודש.

49. הנובילה נכללה בקובץ "מול היערות", הוצאת הקיבוץ המאוחד, תל-אביב, 1968.
50. עמוס עוז: "מיכאל שלי", הוצאת עם-עובד (ספרייה לעם), תל-אביב, תשכ"ח.
51. ראה עדות על דברים שנאמרו בעליפה ברשימתו של תו, "ספרות ופוליטיקה", 'מעריב', 'ספרא וסיפא', 3 במאי 1963. עמ' 15.

47. יוספוס פלאוויוס: "מלחמת היהודים והרו-מאים", ספר ו', פרק ח', סימן ו'.
48. גרשון שקד: "בהרבה אשנבים, בכניסות צדדיות", 'גל חדש בסיפורת העברית', ספריית פועלים, תל-אביב, תשל"א, עמ' 70-54.